

Бердияр САПАРОВ

Тошкент давлат аграр университети катта ўқитувчиси, фалсафа доктори (PhD)

E-mail: berdiyarsaparov@mail.ru

THE PLACE OF VALUE IN THE NATIONAL IDEA AND NATIONAL SELF-AWARENESS

Abstract

In the article the essence and content of value conception was analyzed, the definitions of this notion were cited by the scientists, the author's approach to them was stated. At the same time, it was considered the attitude to values during the years of Independence and new approach formation to their content, and also it was exposed the essence and content of such notions, as: "national pride", "national sense", "national spirit", "national character". In the article was made scientific conclusion that national values make the totality of material and spiritual heritage serving to national needs, interests, goals and that national heritage is a constituent part of self-awareness. At the same time, the author in the concluding part admitted the disparity to goals of national idea, real essence of customs and traditions, laying in its basis, opinion to them as on the "survival of the past", "factors, preventing development" in the conditions of various views for national cultural heritage, customs and traditions of people of the world.

Key words: national idea, national self-awareness, value, national value, national pride, national feeling, national spirit, national character.

МЕСТО ЦЕННОСТЕЙ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕЕ И НАЦИОНАЛЬНОМ САМОСОЗНАНИИ

Аннотация

В статье анализируется сущность и содержание понятия ценности, приводятся дефиниции учёных данному понятию, излагается подход автора к ним. Вместе с тем, рассматривается отношение к ценностям в годы независимости и формирование нового подхода к их содержанию, а также, раскрывается сущность и содержание таких понятий, как: «национальная гордость», «национальное чувство», «национальный дух», «национальный характер». В статье сделаны научные выводы о том, что национальные ценности составляют совокупность материального и духовного наследия, служащего национальным потребностям, интересам, целям и, что национальное наследие является составной частью национального самосознания. Вместе с тем, автор в заключительной части статьи признаёт несоответствие целям национальной идеи, истинной сущности обычаев и традиций, лежащих в её основе, взглядов на них, как на «пережиток прошлого», «фактор, мешающий развитию» в условиях различного взгляда на национально-культурное наследие, обычаи и традиции народов мира.

Ключевые слова: национальная идея, национальное самосознание, ценность, национальная ценность, национальная гордость, национальное чувство, национальный дух, национальный характер.

МИЛЛИЙ ГОЯ ВА ЎЗЛИКНИ АНГЛАШДА ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

Аннотация

Ушбу мақолада қадрият тушунчаси, унинг мазмун-моҳияти очиб берилди. Шунингдек қадрият тушунчасига соҳа олимлари томонидан берилган таърифлар келтирилиб, муаллиф уларга ўзининг ёндашувини баён этади. Мустақиллик йилларида қадриятларга муносабат ва уларнинг моҳиятига янгича ёндашувнинг шаклланиши, шунингдек, «миллий гуруҳ», «миллий ифтихор», «миллий ҳис», «миллий руҳ», «миллий характер» тушунчаларининг мазмун-моҳияти очиб берилди. Миллий қадриятлар миллат эҳтиёжи, манфаатлари, мақсадларига хизмат қиладиган моддий ва маънавий мерос мажмуасини ташкил қилиши ва миллий мерос ўзликни англашнинг таркибий қисми эканлиги тўғрисида илмий хулосалар чиқарилади. Шу билан бирга муаллиф мақоланинг хулоса қисмида, дунёда халқларнинг миллий-маданий мероси, урф-одат ва анъаналарига қараш бир хил бўлмаган шароитда, уни «замондан орқада қолиш», «тараққиётга ҳалақит қилувчи омил сифатида қарашлар» миллий гоя мақсадларига, негизлари бўлган урф-одат, анъаналарнинг ҳақиқий моҳиятига тўғри келмамлигини эътироф этади.

Калит сўзлар: миллий ўзликни англаш, миллий гоя, қадрият, миллий қадрият, миллий гуруҳ, миллий ифтихор, миллий ҳис, миллий руҳ, миллий характер.

Кириш. Қадрият ҳақидаги қарашларнинг генезисини антик давр фалсафасидан излаш ўринлидир. Европа ва жаҳон фалсафасида сезиларли из қолдирган барча мутафаккирлар «қадр», «қадрият», «қадрили» каби категорияларга муружаат этиб, улардаги ижтимоий мазмунни, инсон ҳаёти ва фаолиятига бевосита тааллуқли жиҳатларни очиб

берганлар. «Қатагон сиёсати ва тузуми даврида, - деб ёзди профессор Ж.Туленов, - бу атамаларни ишлатиш у ёқда турсин, уларни хатто ўзбекча лугат бойлигидан суриб чиқаришга ҳаракат қилинган эди. Бунга далил сифатида 1959 йили Москвада «Хорижий ва миллий лугатлар давлат нашриёти» томонидан чоп этилган, 40 мингдан ортиқ сўздан

иборат «Ўзбекча – русча лугат»га ҳам «кадрият», «миллий тикланиш», «миллий онг», «миллий ифтихор» каби тушунчаларнинг киритилмаганини кўрсатиш мумкин»[1]. Айрим русча – ўзбекча лугатларда нафақат «кадрият», шунингдек «ценность» сўзи ҳам учрамаган. Аммо бу ўзбек тилида «кадрият», рус тилида «ценность» деган тушунчалар бўлмаган, шунинг учун улар лугатларга киритилмаган, деган маънони англамайди. Олим «кадр», «кадрламоқ», «кадрли», «кадршунос», «кадрсиз», «кадршунослик», «кадр-қиммат» каби сўзларнинг моҳиятини очиб беради.

Профессор Ж.Туленов фикрича, «Кадрият дейилганда, инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадларига хизмат қиладиган табиат ва жамият ходисалари мажмуи тушунилади»[2].

Тарих синовидан ўтиб кадрли бўлган нарсалар кадриятга айланади. Маънавий асосий тушунчалар изоҳли лугатида ёзилишича «кадр-муайян кадриятнинг яъни бирон-бир нарса, воқеа, ходиса ёки бирор идеалнинг инсон ва жамият учун кадри ва ижтимоий аҳамиятини англадиган тушунча»[3].

Умуман, кадриятлар маълум бир халқнинг кўп минг йиллик тарихий-маданий тажрибаси сифатида шаклланган турмуш тарзи, тафаккур маҳсули бўлиб дунёга келади. «Кадрият» атамаси ўз маъносида мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг қўлланила бошланди. Кадрият моҳиятини фалсафий-аксиологик жиҳатдан тўғри тушунишда Қ.Назаровнинг мулоҳазалари эътиборлидир: «Кадрият» тушунчаси – воқеликнинг моддий, маънавий ва идеал тарзда зоҳир бўладиган турли-туман шакллари, кўринишлари, нарсалар, ходисалар, жараёнлар, муносабатлар, турли сифатлар, хусусият, ахлоқ ва маънавийлик мезонлари ҳамда бошқаларнинг субъект учун ижтимоий аҳамияти ҳамда кадрили ифодаладиган энг умумий аксиологик категория[4].

Асосий қисм. Мустақиллик туфайли кадрият янгича моҳият касб этди. Бунинг учун тарих синовидан ўтиш, ҳар бир инсон, халқларнинг мақсад ва манфаатларини ифода этиш, тараққиётимизга халақит бермаслиги муҳим. Шу нуқтаи назардан кадриятлар ҳам ўзгариб, ривожланиб боради.

Фикримизча, кадрият дейилганда, инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, айрим халқ, миллат, элат ёки ижтимоий гуруҳнинг ўз тарихий тараққиёт жараёнида яратган, ўз манфаат ва мақсадлари йўлида тараққиётга хизмат қиладиган барча моддий ва маънавий бойликлар мажмуини тушунмоқ лозим.

Миллий руҳиятни шакллантириш «миллий ғурур», «миллий ифтихор», «миллий ҳис», «миллий рух», «миллий характер» каби тушунчаларни ўз ичига олади.

Инсон ўз миллатидан фахрланиши, ғурурланиши лозим. Бу миллий-маънавий кадриятнинг таркибий қисмидир. «Миллий ифтихор – миллатга хос моддий ёки маънавий ютуқ,

муваффақият билан фахрланиш туйғусини ифодаладиган тушунча. У инсон маънавий камолотининг кирраларидан бирини намоён этади. Миллий ифтихор ўз халқининг асрлар давомида яратиб келган барча моддий ва маънавий бойликлари, тарихий мероси, урф-одатлари, анъаналари, одоб-ахлоқи, турмуш тарзи, юксак маънавияти, барча тарихий ютуқлари сабоқларига чексиз ҳурмат ва эъзоз билан муносабатда бўлиш, авайлаб-асрашни ифодаловчи тушунча»дир[5].

Миллий ғурур – ҳар бир миллатнинг ўз-ўзини англаши натижасида содир бўладиган ички руҳий кайфият. Бу туйғу ўзини-ўзи англаш шаклларида бири бўлиб, ўз она замини, авлод-аждоғлари томонидан қолдирилган моддий-маънавий меросдан ўз миллатининг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасидан ўзга миллатлар олдидаги кадр-қиммати, обрў-эътибори билан фахрланиш ҳиссиётидир.

Миллий ғурур миллий гоя ва ўзликни англашда қуйидаги шаклларда намоён бўлади: миллатнинг ютуқлари, обрў-эътибори билан фахрланиш, унинг муаммоларига бефарқ қараб турмаслик, ўз элига, миллатига жонқуяр бўлиш; ўз миллатининг моддий, маънавий меросини асраб-авайлаш; халқ одатлари, анъаналари, кадриятларини ҳурмат қилиш, уларни бойитиш ва такомиллаштириш; ўз миллатига меҳр-муҳаббатини амалий фаолиятда намоён этиш. Дунё халқларининг эътирофи ҳам ўзига-хос ғурур бахш этади.

«Миллий рух – миллатнинг ички руҳий ҳолати, кечинмалари, ҳис-туйғулари, маънавий дунёси, ўй-фикрлари, мақсад ва маслага ҳамда кайфиятини ифодаловчи тушунча»[6].

Жаҳондаги ёки мамлакатдаги ҳар бир миллат руҳиятининг ўзига хос ифодаси, ҳис-туйғу, дид, хулқ, феъл-атвордан иборат маънавий оламидир. Миллий рух тарих, объект ва субъектив омиллар таъсирида аста-секин шаклланади. Мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотлар, Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган бешта устувор йўналишда олиб борилаётган бунёдкорлик ишлари туфайли халқимизга хос миллий руҳияти инсон ва жамиятнинг бугунги тараққиётида ҳал қилувчи кучга айланмоқда.

Миллий руҳият миллий ўзини ўзи англаш ва миллий гоя тизими орқали шаклланади. Миллий ўзини ўзи англаш – ҳар бир миллатнинг ўзини реал мавжуд субъект, муайян моддий ва маънавий бойликларни ифодаловчи, ягона тил, урф-одатлар, анъаналар, кадриятлар ва давлатга мансублигини, манфаатлар ҳамда эҳтиёжлар умумийлигини тушуниб етишидир. Миллий ўзини ўзи англаш, миллат шаклланиши миллий гоя тизимида муайян, нисбий, юқори босқичининг мезони ҳисобланади. Миллат ўзига хос бўлган урф-одатлар, анъаналар, кадриятларни шакллантириши ва давлат атрофида бирлашиши мумкин. Аммо унинг миллий ўзини ўзи англаш даражасига кўтарилиши мураккаб жараён ҳисобланади. Миллатнинг равнақи ва миллат сифатида сақланиб қолишида миллий характернинг аҳамияти катта. Аввало, миллий феъл-атворни англаувчи миллий характерни белгиловчи инсон

жамият ҳаётидаги барча муносабатларга муайян ахлоқий қадриятлар асосида ёндашади. Инсондаги бундай ёндашиш миллий ҳарakterни намоён қилади. Миллий характер – бир маданият, маънавиятга мансуб кўпчилик одамларга хос сифатлар мажмуи. У халқ тарихида муайян вазифани бажаради. У–миллатнинг ҳар бир аъзоси мақсадини, ҳаракатини, иқтидорини миллат манфаатларига йўналтиришнинг маънавий манбаидир. Миллий характер миллатнинг анъаналари, маданияти, миллий гоёнинг ижтимоий тузилмаси ва турмуш тарзи асосида шаклланади ва ўз навбатида миллий анъаналар, маданият ҳамда турмуш тарзига акс таъсир кўрсатади. Миллий характерни ташкил этувчи белгилар шаклланади ҳамда аждодлардан авлодларга ўтиб боради. Ўзбек халқи миллий характерининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида Ч.Айтматовнинг «Болалигим» китобида келтирилган куйидаги фикрлар диққатга сазовардир. «Фаргона тарафдаги ҳовлилар паҳса ёки гувала девор билан ўралган, томи теп-текис, бари бир хилда эди. Фаргоналикларнинг яшаш тарзи ҳам ўзига хос эди. Одамлар бир-бирлари билан ахил ҳаёт кечиради. Қишлоқларда кексалар улугланади, каттанинг гапи эркак ё аёллар, каттадир-кичикдир-бари учун қонун. Фаргона кишлоқларида яхши кунини ҳам, ёмон кунини ҳам ҳамма биргаликда баҳам кўришади. Бундай бирдамлик анъанасига Ўзбекистонда ҳозир ҳам амал қилиб келинмоқда»[7]. Унинг икки томони мавжуд. Миллий характернинг консерватив томони аждодлардан авлодларга ўзгаришсиз ўтиб боради ва миллий анъаналарнинг мустақамлигини таъминлайди. Миллий характернинг ўзгарувчан томони эса миллий таракқиётнинг асосини ташкил этади. Миллий характернинг ўзгарувчанлиги миллат ривожини учун замин яратади, бу борадаги янгиликларни миллий онг ва тафаккурга киритади. Миллий характер – ўзбек характерини, миллий руҳияти, миллий ўзига хос томонлари асрлар давомида шаклланган. Умуман, «Миллий характер – миллий қувватни пайдо қилувчи, сақловчи ва миллат таракқиётига йўналтирувчи куч. Кучли миллий характер – катта-катта ишларга қодир маънавий қудратдир»[8]. Шунинг учун ҳам унга эътибор бериш муҳим.

Миллий қадриятлар миллат эҳтиёжи, манфаатлари, мақсадларига хизмат қиладиган моддий ва маънавий мерос мажмуасини ташкил қилади ва миллий мерос ўзликни англашнинг таркибий қисми ҳисобланади. Миллий маънавий меросда миллатга хос бўлган урф-одатлар ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Улар миллат тарбиясининг маълум тизимида аниқ урф-одат, анъана ва қадриятларни шакллантиришга қаратилган муайян, рамзий, маъсулиятли ҳаракат ҳисобланади. Миллий маънавий мероснинг муҳим таркибий элементлари урф-одат, анъана ва қадриятлар миллий ўзликни англашда асосий омил, ҳаракатлантирувчи куч бўлганлиги учун миллий гоё тизимида муҳим ўрин тутишини эътиборга олиш зарур.

Афсуски, мустақиллик қўлга киритилгунча кўп миллий анъаналаримиз таҳқирланди, жуда кўп

халқ диний урф-одатлари ва байрамларига менсимай қаралди.

Республикамизнинг Биринчи Президенти тўғри таъкидлаганидек, - «Лекин ҳар қандай шафқатсиз таъкибларга қарамасдан, халқимиз барибир ўз муқаддас динига содиқ қолди. Шунинг ўзиёқ динни инсон, халқ ва жамият ҳаётидан асло ўчириб бўлмаслигидан яна бир бор далолат беради»[9].

Бу ҳақда Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, Мамлакатимизда мустақилликнинг илк йилларидан бошлаб виждон эркинлигини таъминлаш масаласига устувор аҳамият берилди. Жумладан, муқаддас динимиз, миллий қадриятларимизни, буюк азиз-авлиёларимизнинг хотираси, меросини тиклаш, қадамжоларни обод қилиш бўйича жуда кўп иш қилинди ва қилинмоқда»[10].

Дарҳақиқат, бу борада юртимизда ибратли ишлар амалга оширилмоқда.

Бугун биз халқимизнинг жуда бой анъана ва урф-одатлари бутунлайича жамиятнинг қундалик ҳаётида тўла-тўқис рўёбга чиқарилди, дея олмаймиз. «Қизил гул», «Лола сайли», «Бойчечак» қаба анъанавий байрамларни ўтказиш удумга айланганича йўқ. Халқимиз ўртасида қадимдан кенг тарқалган, аммо ҳозир қарийб унутилаётган анъаналаримиздан бири – Меҳржон байрамидир. У йилнинг кузги тенг қунлигига тўғри келиб, пишиқчилик айни авжига чиққан кузнинг саҳий дастурхони шаънига айтилажак шукрона қаби эъвозлидир. Республикаимизда кейинги йилларда атрофлича тарғиб этилган бу байрамни элимиз жамоатчилиги ва кенг оммаси мамнуният билан қабул қилиб ва нишонлаётганлиги қувонарли ҳолдир.

Бундан ташқари унутилиб бораётган байрамларимиз – «Ўқиш байрами» (қадимий номи «Сада»), «Сув сайли», «Анор сайли», «Қовун сайли», «Узум сайли» қаби байрамларимиз ҳам илгаридан нишонланиб келинган. Афсуски, мазкур байрамлар тўқин-сочинлик, фаровонлик, тинчлик, осойишталик рамзи сифатида халқнинг эзгу орзу – умид, тилак – истаклари, интилиш ва режаларининг ифодаси ўлароқ яшаш ва ривожланиши мумкин эди. Аммо, бундай бўлмади. Миллий анъаналаримиз эъвозланаётган, унга янгича муносабат шаклланаётган бугунги кунда ушбу анъаналаримизни халқимиз турмушига кенг жорий этиш ватандошларимизнинг миллий ўзлигини англашига ёрдам беради деб ўйлаймиз.

Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 9-май Хотира ва қадрлаш кунига бағишланган қабул маросимидаги нутқида «Мана шу улуг айём кунда ҳаммамиз энг аввало уруш майдонларидан қайтмаган минг-минглаб юртдошларимизнинг муқаддас хотираси олдида бош эгиб, уларнинг руҳи покларига ҳурмат бажо келтирамиз», -деб таъкидлади[11].

Дарҳақиқат, Ўзбекистон халқи тарихий – маданий ҳаётида, бугуни ва истикболида урф – одатлар, анъаналар чуқур маъно ва аҳамиятга эга.

Унда ҳаёт фалсафаси, инсон дунёси, хурсандчилиги, ташвишлари мужассам ҳолда уйғундир.

Миллий меросимизнинг асосий таркибий элементлари буюк алломаларимиз қолдирган бой маънавий мерос ва уларнинг асарлари миллий маданий бойликлар ва тарихий ёдгорликлар халқимизнинг миллий гоёси тизимида миллий

ХУЛОСА. Юқоридаги фикрларни умумлаштириганда қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин: Биринчидан, миллий гоёнинг негизи – миллий маданий меросга бўлган муносабат турли даврларда ўзгариб келган. Айниқса, мустақил бўлмаган шароитда, миллий-маданий меросдан бегоналаштиришга бўлган уринишлар ҳам, халқимизни миллий маънавий кадриятларидан, урф-одат ва анъаналаридан ажратиб қўйишга тўла муваффақ бўлмаган. Халқ доимо ўзининг миллий-маънавий кадриятларини сақлаб қолишга, уни тиклашга ва асраб-авайлашга интилиб яшаган.

Иккинчидан, мустақиллик туфайли Ўзбекистон халқи ўзининг маънавий кадриятларини

ўзликни шакллантирувчи ва ривожлантирувчи муҳим омиллар ҳисобланади. Шу асосда миллий мерос миллатимиз тарихий салоҳияти, куч-қудрати ва айниқса, келажакнинг ўзга миллатлар ва жаҳон халқлари кўзгусида акс эттирувчи асосий воситалардан бири бўлиб хизмат қилади.

қайта тиклаш ва ривожлантириш имкониятига эга бўлди. Миллий гоёсини, унинг миллий маънавий негизларини тиклаб, янада ривожлантириб янгиламоқда. Бу соҳада амалга оширилган ўзгаришлар ибратлидир.

Учинчидан, дунёда халқларнинг миллий-маданий мероси, урф-одат ва анъаналарига қараш бир хил бўлмаган шароитда, уни «замондан орқада қолиш», «тараққиётга ҳалакит қилувчи омил сифатида қарашлар» миллий гоё мақсадларига, негизлари бўлган урф-одат, анъаналарнинг ҳақиқий моҳиятига тўғри келмайди.

АДАБИЁТЛАР

1. Туленов Ж. Кадриятлар фалсафаси. -Т: Ўзбекистон, 1998.-Б.8.
2. Туленов Ж. Кадриятлар фалсафаси.-Тошкент: Ўзбекистон, 1998.-Б.12, 13.
3. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли лугати.-Тошкент: Ғ.Ғуллом, 2009.-Б.707.
4. Назаров Қ. Аксиология (Кадриятлар фалсафаси).-Тошкент: Академия, 2011.-Б.56
5. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли лугати.-Тошкент: Ғ.Ғуллом, 2009.-Б.392.
6. Маънавият асосий тушунчалар изоҳли лугати.-Тошкент: Ғ.Ғуллом, 2009.-Б.407.
7. Айтматов.Ч. Болалигим.-Тошкент: Baktria press, 2018.-Б.18.(2566).
8. Қурононов М. Ўзбек характери ва миллий гоё.-Тошкент: Маънавият, 2005.-Б.14.
9. Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч.-Тошкент: Маънавият, 2008.-Б.94.
10. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд.-Тошкент: Ўзбекистон, 2017.-Б.466.
11. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд.-Тошкент: Ўзбекистон, 2017.-Б.395.